

חגיגת בר מצווה לילד מיוחד

גיא קפרובסקי
רב בירושלים

- א. מבוא
- ב. התייחסות הלכתית לחגיגת בר מצווה
- ג. הגדרתו ההלכתית של ילד מיוחד
- ד. סיכום להלכה של נושאים הקשורים בבר מצווה

א. מבוא

אפתח בסיפור על אברהם, ילד עם פיגור קשה שאינו מדבר, ומתקשר בקושי עם הסביבה. בהגיעו לגיל 13 לא התכוונו הוריו לערוך לו חגיגת בר מצווה כי הניחו שלא יבין מה קורה בטקס ולא יתחבר אליו. אולם העובדת הסוציאלית המטפלת בו הניחה שיש מקום לחגוג לו, ופנתה לעמותת "ילד לילד המיוחד" של חב"ד. אלה נענו לקריאה ובאו עם זמר וקלידן, עמוסים בחבילות של ממתקים וארוחת צהריים לאורחים. באירוע השתתפו רבים מתלמידי בית הספר שבו הוא לומד. לדברי הרב מנדי בליניצקי, מנכ"ל העמותה, בעוד שרובנו נחגוג נישואין, לידות ועוד שמחות בחיינו, חגיגת בר מצווה היא רגע השיא בחייו של ילד מיוחד, ועל כן יש לחגוג לו לפחות כמו לכל ילד, ואפילו יותר.

שני אספקטים רגשיים חברתיים עומדים במרכז חגיגת בר מצווה: האחד מתייחס לחוויה העוצמתית שחווה הנער בעומדו על הבימה ליד ספר התורה, עם כל ההתרגשות שסביבו והסוכריות המתוקות; השני מדגיש את חשיבותה של תחושת ההורים ובני המשפחה כאשר בנם, חרף מוגבלותו, חוגג ככל הילדים בחברתם. במאמר זה נעסוק בצדדים ההלכתיים של חגיגת בר מצווה ועלייה לתורה של ילד מיוחד.

ב. התייחסות הלכתית לחגיגת בר מצווה

חגיגת בר המצווה היא מנהג חדש שהחל במהלך המאה העשרים. הרב משה פיינשטיין נדרש לסוגיה זו בפעמים שונות, בעיקר בהתייחסות לחגיגה לבנות (אגרות משה או"ח א קד; או"ח ב צז). לדבריו, אם היה הדבר תלוי בו, היה מבטל את חגיגות הבר-מצווה הנהוגות בארה"ב, אך הוא מודה שיש להן שורש של מצווה. הוא מוסיף שאין חיוב על הנער לשאת דרשה, ומסביר כי הסיבה לסעודת מצווה ביום שבו נעשה הבן מחויב במצוות היא משום שגדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה. אם כן, עצם החגיגה אינה הלכה אלא אפשרית ורצויה ואין בקיומה שום קושי. אולם חלקה השני של חגיגת בר מצווה - העלייה לתורה והנחת התפילין - מעלה שאלה: האם יכול הילד המיוחד לעלות לתורה בציבור או להניח תפילין כפי שמקובל לחגוג כבר המצווה?

ג. הגדרתו ההלכתית של ילד מיוחד

בגמרא במסכת חגיגה (ב ע"א - ג ע"ב) מבואר כי שוטה פטור מהמצווה להיראות לפני ה' בעלייה לרגל. רש"י שם בהתבססו על מקורות אחרים במשנה ובגמרא, כגון במסכת ערכין, מציין ששוטה פטור ממצוות ראייה כי הוא חסר דעת ופטור מן המצוות. פועל יוצא מכך הוא ששוטה אינו יכול להצטרף למניין או לעלות לתורה ולברך, שכן בכך הוא מוציא את הציבור ידי חובה, ומי שפטור אינו יכול להוציא ידי חובה את המחויב. הדעה הרווחת היא שילד מיוחד נחשב לשוטה, ושוטה כמו קטן פטור ממצוות. אולם בעוד שעל קטן חל דין חינוך מפני שיתחייב בעתיד במצוות, שוטה לא יתחייב בעתיד במצוות ולכן אין חל עליו דין חינוך. בהגדרתו ההלכתית של ילד מוגבל שכלית דנו הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל (מנחת שלמה ח"א סי' לד) והרב משה פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה יו"ד ד סי' כט). הרב אוירבך מתבסס על דברי החתם סופר (יו"ד שיז) בתשובתו על תוקפה של מכירת בכור בהמה לגוי קטן, האם המוכר נפטר באופן זה מן הבכורה. מתוך השאלה הוא דן מעט בגיל החיוב לגוי ולישראל בתורה ומצוות, ולדעתו יהודי מתחייב במצוות מגיל 13 בעוד שגוי מתחייב בשבע מצוות בני נח על פי הדעת שבו.

מתוך דברי החתם סופר לומד הרב אורבך שאין לחלק בין שוטה ישראל לשוטה גוי בגדר החיוב. כלומר, אם שוטה גוי מחויב בשבע מצוות לפי רמת הדעת שבו, קל וחומר שוטה ישראל. לפיכך, הואיל והפטור של שוטה ממצוות נובע מהיותו חסר דעת, הרי שגדר החיוב שלו יהיה רמת הדעת שבו.

גם הרב פיינשטיין מתבסס על פסיקתו של החתם סופר, אך מציע היבט אחר ומחלק בין שוטה לפתי. החתם סופר באורח חיים סי' פג עוסק בשליחת ילד הלוקה בשכלו שיירש מהוריו ברבות הימים ירושה מכובדת, למוסד של גויים לתקופה של שנים אחדות שבה יזכה, על פי עצת הרופאים, לחינוך ויקנה יכולות שיאפשרו לו לנהל אורח חיים תקין במידת־מה. החתם סופר דן אם מותר לו לחיות באותו מוסד שבו ודאי לא ישמור מצוות ויאכל מאכלות אסורים, והכריע להתיר לשולחו כי כעת הוא פטור ממצוות ואין כאן גרימה בידיים שיאכל איסור או יעשה איסור. כמו כן, על ידי זה יוכל להתחייב במצוות בעתיד. מתשובה זו מתברר כי החתם סופר סובר שרמת הדעת והכישורים של הילד משפיעים על מידת חיובו במצוות.¹

הרב פיינשטיין מסיק מדברי החתם סופר לגבי חינוך וחיוב מצוות לילד מיוחד. אם הילד מבין ויודע שהקב"ה נתן לנו תורה ואנחנו מקיימים מצוותיו, די בכך להיחשב לבן דעת לקיום מצוות, ובהגיעו לגיל 13 ייחשב לגדול. אם כן, הקריטריון לדעת שיגדיר אותו כמחויב במצוות הוא אפילו כדעתם של פעוטות. ממילא גם שייכת בו מצוות חינוך.

הרב פיינשטיין גם מחלק בין שוטה לפתי. להגדרת הרב פיינשטיין, שוטה הוא מי שדעתו משובשת ומטורפת, טועה בדמיונו ומתחלפים אצלו הדמיונות בזמנים קצרים מאוד, לפעמים אפילו כבת אחת. במילים אחרות, שוטה הוא אדם במצב פסיכוטי. ייתכן שגם אדם בר דעת ייהפך לעתים לשוטה אם יתנהג כך לפרקים, ובאותם זמנים יהיה פטור ממצוות.

1 מתשובתו ניתן ללמוד עיקרון חשוב מאוד בעניין שילוב אנשים בעלי מוגבלות שכלית בקהילה. בתשובתו אין החתם סופר עוסק בזכויותיו של שוטה, אלא מתייחס למחויבותו בתורה ומצוות. אפשר לומר כי ככל ששכלם של בעלי מוגבלויות משיג, כך ראויים וצריכים אותם אנשים להשתלב בחברה.

לעומת זאת, פתי להגדרתו הוא מי שדעתו קלושה וחלשה, שאינו מחלק בין דברים, בדומה לדעתו של קטן. הרב פיינשטיין סובר כי אם ניתן ללמד את הפתי לפי כוחו, ישנו חיוב על אביו לדאוג לכך, על מנת שידע דברים בסיסיים לכל הפחות. אך אם יישאר ברמה של ילד כבן ארבע או חמש ללא יכולת לשנות זאת – פטור.

את דבריו הרב פיינשטיין מסיים:

ולעניין כשבאים בבית הכנסת ודאי צריכים הציבור לקבלם בסבר פנים יפות אף את מי שאין להם דעת ללמוד עימהם וגם לראות שיענו אמן וקדושה לומר עימהם בין בשביל עצמן – שיקיימו מה שאפשר וגם ההליכה לבית הכנסת בעצמה הוא מצווה וישקו את ספר התורה – ובין בשביל כבוד האבות.

מדברי הפוסקים ניתן להסיק בבירור כי לפי רמת השגתו – כך רמת מחויבותו, וכפועל יוצא רמת שילובו בבית הכנסת.

ד. סיכום להלכה של נושאים שונים הקשורים בבר מצווה מלכתחילה יש ללמוד עם הילד לפני הבר-מצווה ולהכינו אליה אף אם היא תתאחר עקב הקושי בהבנת העניין. ההכנות חייבות לכלול כמו אצל כל ילד את לימוד הברכות, הכרה של העלייה שבה יעלה לתורה והכנת התודעה של התחייבות בתורה ומצוות הנובעת מכך שניתנה לנו התורה. תנאי בסיסי הוא שהוא אכן מביין זאת, ולו ברמה בסיסית, ואינו רק מחקה את סביבתו.

ילד שיש ספק לגבי רמת הבנתו, ניתן להעלותו כעלייה נוספת על שבעת הקבועים בכל שבת.

אם הנער יכול לקרוא בעצמו בטעמים מתוך הספר ודבריו ברורים לשומעים – מה טוב. אם לא – ישנה האפשרות הנפוצה שבזמן העלייה לתורה יקרא הילד יחד עם הבעל קורא.

אם הילד אינו מסוגל לברך או לקרוא עם הבעל קורא, או יותר מכך – אינו מביין כלל את המעמד, ניתן לערוך לו טקס בבית הכנסת בסגנון עליית כל הנערים. דהיינו שיעלה יחד עם מתפלל אחר שיברך עמו ואפילו רק יעמוד לידו על הבמה. הכול על פי יכולותיו.

הנחת תפילין ביום חול תלויה במידת יכולתו לשמור את עצמו נקי ולהימנע מלהפיח בהם. הברכה על התפילין תלויה גם היא בהבנה המינימלית שפירטנו כאן.

הרב פיינשטיין מוסיף כי גם בשהות בבית הכנסת בזמן התפילה יש ערך גדול הן לילד הן למשפחתו, קל וחומר אם ילמד לענות אמן או על קדושה.

גם כאשר הילד אינו בר הבנה ולא ניתן ללמדו כפי שפירטנו כאן, יש לקבל אותו ואת משפחתו בסבר פנים יפות, ומצווה גדולה לשמוח עמו.

